

STATUT W KONSTYTUCJACH, KONSTYTUCJE W STATUCIE, XVI–XVIII W.

Andrzej Zakrzewski

Warszawa

Pierwszym zadaniem szkicu jest ukazanie kontekstu występowania konstytucji sejmowych w III Statucie litewskim, a także – tego Statutu w konstytucjach. Drugim zaś celem jest zarysowanie problemów wiążących się z badaniem przemian prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego po wydaniu III Statutu, właśnie pod wpływem sejmowych ustaw¹.

Termin *konstytucja* występuje w tekście Statutu – co wykazał Władimir Miakiszew w swej fundamentalnej monografii języka tego kodeksu² – raptem dwa razy, wyłącznie w rozdziale III: *O wolnościach szlacheckich i rozmnożeniu Wielkiego Księstwa Litewskiego*. W pierwszym przypadku kwestia nie budzi wątpliwości: artykuł 3, zatytułowany: *O zachowaniu w pokoju wszystkich poddanych naszych obywateli tego Państwa z strony różnego rozumienia i używania nabożeństwa chrześcijańskiego*, zawiera tekst konfederacji warszawskiej z 1573 r., gwarantującej wyznawcom religii chrześcijańskich tolerancję. Artykuł ten stwierdza, że tekst konfederacji *z polskiej konstytucyjnej według prawa każdemu narodowi należącego, w ten Statut wpisano*, co Stanisław Ptaszycki uznaje za dowód wzięcia tego tekstu z druku konstytucji, nie zaś z rękopiśmiennego oryginału³. Druga zaś wzmianka o *konstytucji* znajduje się w art. 29. Potwierdzono tam zwolnienie poddanych kniaziów, panów i szlachty od robót zamkowych, dawania podwód i stacji⁴ (z wyjątkiem podwód dla gońców i posłów hospodarskich). Zaś remont zamków i

¹ Stąd też nie zajmujemy się Statutem wołyńskim, choć oczywiście był on tematem sejmowych uchwał: kodeks starszy konfrontowany z prawem Korony wymagał wykładni lub – po prostu – przypomnienia, zob. *Volumina Constitutionum* (dalej – VC). T. II, vol. 2: 1587–1609 / Przyg. S. Grodziski, przedm. W. Uruszczak. Warszawa, 2008, s. 125, 153, 281; VC. T. III, vol. 2: 1627–1640 / Przyg. S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, przedm. W. Uruszczak. Warszawa, 2013, s. 86.

² *Miakiszew W.* Język Litowskiego Statuta 1588 goda. Kraków, 2008, s. 489.

³ *Ptaszycki S.* Konfederacja Warszawska roku 1573 w trzecim Statucie Litewskim // *Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego Statutu Litewskiego* / Red. S. Ehrenkreutz. Wilno, 1934, s. 185.

⁴ Nie dotyczyło to jednak poddanych i mieszczan hospodarskich, stąd ci ostatni starali się uwolnić, *zadając się* kniaziom, panom i szlachcie, *Wysłouch S.* Posługi komunikacyjne w miastach Wielkiego Księstwa Litewskiego na prawie magdeburskim do połowy XVI w. Wilno, 1936, s. 145.

mostów miał być od tego czasu pokrywany z *dochodu z myt nowo podwyższonych*, co miała uregulować konstytucja, analogiczna do konstytucji o przyłączeniu Wołynia, Podlasia i Kijowszczyzny w 1569 r. W istocie jednak przywileje inkorporacyjne z 1569 r. wprowadziły w zamian za wszystkie podatki i powinności jednolity podatek – dwa grosze od włóki lub jeden – od dymu⁵. Konstytucji zapowiedzianej w art. 29 nie wydano, natomiast uniwersał poborowy z 1589 r. przewidywał dla Wielkiego Księstwa Litewskiego *cla nowo podwyższone*, z których połowa dochodu miała pozwolić na wykupienie niektórych królewskich zastawionych jeszcze przed unią, druga zaś połowa pokryć miała potrzeby dworu⁶. Było to zrozumiałe wobec – jak to określiła Anna Filipczak Kocur – *wyjatkowej nędzy w skarbie królewskim*, ale królewskich wykupić się i tak nie dało⁷. W sumie więc konstytucji zapowiedzianej w Statucie nie wydano, a jej cel – remont zamków i mostów – zrealizowany nie został.

Natomiast konstytucje sejmowe o Statucie wspominały częściej niż kodeksy o nich, ale i tak stosunkowo rzadko. Pomijając już wzmianki o trybie przygotowania samego kodeksu w 1569 r.⁸ i jego korektury w latach 1576, 1609, 1611, 1613, 1633 i 1635⁹ oraz wyjątkową konstytucję o jego druku w 1647 r.¹⁰, można – opierając się na nie zawsze dokładnym indeksie *Volumina Constitutionum* – wskazać do połowy XVII wieku nieliczne wypadki. Trzeba jednak zachować ostrożność: nie zawsze wzmianka o Statucie jest wiarygodna. W 1609 r. uniwersał poborowy zagroził osobom sprzeniewierającym wpływy z cla sankcją jednego ze statutowych artykułów (rozdział I, art. 21), w rzeczywistości jednak artykuł ten nie miał niczego wspólnego z karaniem – regulował bowiem zasady wydawania przez hospodara *listów zapowiednich* – wstrzymujących rozpatrzenie sprawy sądowej¹¹. Cztery lata później nakazano przygotowanie wieży w Wilnie, przy okazji wspo-

⁵ VC. T. II, vol. 1: 1550–1585 / Przyg. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak. Warszawa, 2005, s. 217, 223, 228.

⁶ VC. T. II, vol. 2, s. 133; zob. też: Filipczak-Kocur A. Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648. Projekty – ustawy – realizacja. Warszawa, 2006 (dalej – Filipczak-Kocur A. Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648), s. 255; Tyla A. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždas XVI amžiaus antroji pusė – XVII amžiaus vidurys. Vilnius, 2012, p. 86 (tab. 1), 87.

⁷ Filipczak-Kocur A. Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648, s. 364, 355.

⁸ VC. T. II, vol. 1, s. 255.

⁹ VC. T. II, vol. 1, s. 358 (art. 14), s. 412; VC. T. II, vol. 2, s. 396; VC. T. III, vol. 1: 1611–1626 / Przyg. S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz / Przedm. W. Uruszczak. Warszawa, 2010, s. 39, 147; VC. T. III, vol. 2, s. 206, 273.

¹⁰ VC. T. IV, vol. 1: 1641–1658 / Przyg. S. Grodziski, M. Kwiecień, K. Fokt / Przedm. W. Uruszczak. Warszawa, 2015, s. 94.

¹¹ VC. T. II, vol. 2, s. 398–399, to samo: *Volumina Legum* (dalej – VL). T. II, 1688.

mniano i statut przewidujący karę więzy¹². Sankcję statutową – już ogólnikowo, bez przytaczania konkretnego przepisu – wspomniano też w 1613 r., zarządzając okazowanie¹³. W latach 1635 i 1638 przypomniano reguły dowodowe Statutu w procesach o zbiegłych poddanych na Smoleńszczyźnie¹⁴. W 1641 r. ustalono, że szlachta litewska dochodzić będzie chłopów zbiegłych do miast magdeburskich na podstawie prawa statutowego¹⁵. W latach 1654, 1655 i 1658, zwołując pospolite ruszenie, wskazano na jego regulacje statutowe¹⁶, w 1654 r. uwalniając od stawieństwa szlachtę smoleńską zamkniętą w tamtejszym zamku¹⁷. Niekiedy konstytucja wskazywała – jak w 1775 r. – sposób działania komisji granicznej: *sposobem dla sądów podkomorskich przez Statut WXL opisanym*¹⁸. Spektakularnym za to przykładem faktycznego uchylenia statutowego artykułu (rozdz. XII, art. 7) jest konstytucja *Neofici* z 1764 r.¹⁹ Najczęściej zbyt wiele z przytaczania Statutu w konstytucjach nie wynika, wzmianki zaś – poza odnoszącymi się do statutowej korektury – mają charakter dość przypadkowy, a nawet nieścisły, jak wspomniana wyżej sankcja z 1609 roku. Można znaleźć wzmianki nie wskazane w indeksie wydawnictwa *Volumina Constitutionum*, ale ogólnego obrazu to nie zmienia. Skłania natomiast do weryfikacji rzeczywistego brzmienia przytaczanych artykułów.

Natomiast zdecydowanie częściej konstytucje pojawiały się w przypisach do poszczególnych statutowych artykułów. III Statut bowiem stosunkowo szybko ujawnił swoje – stosunkowo drobne – usterki. Kolejne próby jego poprawy przez komisje umocowane na sejmie kończyły się niepowodzeniem. Ostatnią z nich podsumował w 1636 r. kanclerz litewski Albrycht Stanisław Radziwiłł: *Chwalimy się starym obyczajem naszych przodków, niechże sejmowymi konstytucjami poprawia się to, co już się nie podoba*²⁰. I wykazał tu dalekowzroczność: istotnie kwestie nienormowane przez ten kodeks zaczęły regulować konstytucje²¹. I nie tylko konstytucje:

¹² VC. T. III, vol. 1, s. 142.

¹³ VC. T. III, vol. 1, s. 148.

¹⁴ VC. T. III, vol. 2, s. 266, 336.

¹⁵ VC. T. IV, vol. 1, s. 25.

¹⁶ VC. T. IV, vol. 1, s. 336, 357, 399.

¹⁷ VC. T. IV, vol. 1, s. 339.

¹⁸ VL. T VIII, 826.

¹⁹ VL. T. VII, 74, szerzej: *Jedlicki J.* Klejnot i bariery społeczne. Warszawa, 1968, *passim*.

²⁰ *Radziwiłł A. S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. I: 1632–1636 / Przeł. i opr. A. Przyboś i R. Żelewski. Warszawa, 1980, s. 536.

²¹ Zjawisko to zachodziło również – zapewne w większym stopniu – w województwach ukraińskich przyłączonych po unii lubelskiej do Korony: była to bowiem część Korony i formalnie

Henryk Wisner przypomniał, że *zmian w przepisach statutowych* dokonywano również poza sejmem, przykładem zaś było wprowadzenie w 1640 r. języka polskiego – zamiast ruskiego – w obrocie sądowym na Smoleńszczyźnie²².

Konstytucje uchwalane przez sejm Rzeczypospolitej specjalnie dla Wielkiego Księstwa zaczęły pojawiać się – oczywiście – już po Unii lubelskiej. Trzy takie ustawy wydano już w 1578²³, w 1581 r. wydzielono zaś *Artykuły do prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego*, zawierające ich 9²⁴, po nich jednak umieszczono jeszcze 2 konstytucje odnoszące się do Korony, następnie – 1 litewską, potem 4 koronne i – znowu – przynajmniej 3 litewskie²⁵. *Sprawy Wielkiego Księstwa Litewskiego* wydzielone w 1590 roku zawierały – w sumie: 10 konstytucji – po których znowu następowały prawa koronne lub też wspólne²⁶. Konstytucje dla Wielkiego Księstwa pojawiały się za kolejnych władców – nie na wszystkich jednak sejmach – i przetrwały do roku 1776²⁷. Ale kwestii litewskich dotyczyły oczywiście – choć tylko niekiedy zaznaczano, że moc ich rozciąga się na Litwę²⁸ – liczne ustawy ogólnopaństwowe²⁹.

I – zapewne – również te konstytucje, a nie tylko wyłącznie litewskie, stosowano w sądach, gdy występowała luka w przepisach Statutu. Kwestia ta wzbudziła długoletnią naukową polemikę. Siergiej A. Berszadskij poświęcił jej

obowiązywał tam mniej nowoczesny II Statut, zob. *Jakowenko N.* Świadomość prawna szlachty w zwierciadle obiegu literatury prawniczej na Wołyniu i Naddnieprzu // *eadem.* Druga strona lustra. Z historii wyobrażeń i idei na Ukrainie XVI–XVII wieku. Warszawa, 2010, s. 100–101.

²² *Wisner H.* Trzeci Statut i praktyka życia politycznego Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasach Zygmunta III i Władysława IV // *Czasopismo Prawno-Historyczne.* 1992. T. XLIV, z. 1–2, s. 61; *idem.* Trzeci Statut w życiu państwowym Wielkiego Księstwa Litewskiego. Czasy Zygmunta i Władysława Wazów // *Z dziejów kultury prawnej. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w dziewięćdziesięciolecie urodzin.* Warszawa, 2004, s. 386.

²³ *Karabowicz A.* Sejm czy król? Przyczynek do problemu prawodawstwa dla Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania Stefana Batorego (1576–1586) // *Świat, Europa, mała ojczyzna. Studia ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Grodzickiemu w 80-lecie urodzin / Red. M. Małecki.* Bielsko-Biała, 2009, s. 191; VC. T. II, vol. 1, s. 411–412 (nr 30–32).

²⁴ *Wisner H.* Theatrum stanu szlacheckiego // *idem.* Najjaśniejsza Rzeczpospolita. Szkice z czasów Zygmunta III i Władysława IV Wazy. Warszawa, 2001, s. 59.

²⁵ VC. T. II, vol. 1, s. 452–454.

²⁶ VC. T. II, vol. 2, s. 154–156.

²⁷ Szerzej: *Zakrzewski A. B.* Wielkie Księstwo litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustrój – społeczeństwo. Warszawa, 2013, s. 114–116, tamże literatura.

²⁸ Jak konstytucja Cortesani // VC. T. IV, vol. 1: 1641–1658, s. 20.

²⁹ Ten pogląd przyjął się w nauce polskiej, zob. *Olszewski H.* Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii (1652–1763). Prawo – praktyka – teoria – problemy // *idem.* Sejm w dawnej Rzeczypospolitej. Ustrój i idee. T. 1. Poznań, 2002, s. 380; *Rachuba A.* Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763. Warszawa, 2002, s. 187.

w 1893 r. osobne studium, w którym usiłował udowodnić, że w Wielkim Księstwie Litewskim obowiązywały wyłącznie konstytucje wydane specjalnie dla niego lub zawierające wzmiankę o rozciągnięciu na nie ich mocy³⁰. Słabością tej pracy – zresztą polemiki z odmienną tezą Stanisława Ptaszyckiego – było nie tylko zgodne z politycznym duchem epoki nastawienie do unii Korony z Litwą, ale hołdowanie pozytywizmowi prawniczemu, co w badaniach historyczno-prawnych jest niebezpieczne. Omal 30 lat temu Adam Lityński, pisząc o epoce staropolskiej, ostrzegał: *posługiwanie się przez ówczesnych techniką ustawodawczą tzw. nieuświadamianą nie pozwala dzisiejszemu badaczowi bez specjalnych okoliczności potwierdzających przywiązywać nadmiernego znaczenia do sformułowań ustawowych, do literalnego brzmienia ustawy, do wykładni gramatycznej*³¹.

A skłonność do takiego ujęcia miał S. A. Berszadskij. *Takowy sowriemennyja wozzrenija na etot wopros* – pisał bowiem³². Takie podejście wynikało z potrzeb praktyki, którym musiały odpowiadać prace tego i nie tylko tego badacza. Statut był bowiem jeszcze kilkadziesiąt lat po uchyleniu – wobec przewlekłości sądowej procedury – źródłem prawa spadkowego dla spraw rozpoczętych pod jego rządem. Stąd jeszcze u schyłku XIX wieku sądom potrzebne były opinie na temat jego norm³³. To jednak stwarzało zagrożenie – poprzez uwikłanie w potrzeby bieżącej sądowej praktyki – dla naukowej ścisłości i obiektywizmu wywodów historycznych. Przed ponad 90 laty zwrócił na to uwagę – na konkretnym przykładzie – Stanisław Ptaszycki. *Uczeni rosyjscy najbardziej zwalczali możebność zastosowania na Litwie konstytucji <...> „o kadukach”, jako bardzo w tamtej chwili niedogodnej dla bronionego przez nich interesu prywatnego, który podług ówczesnej procedury rosyjskiej musiał być rozpatrywany i zawyrokowany podług prawa obowiązującego na Litwie za czasów niepodległości Rzplitej* – stwierdzał³⁴.

Wykazał też S. Ptaszycki, że gdy występowała luka w normach Statutu – stosowano nie tylko konstytucje litewskie, ale również ogólnopaństwowe³⁵. W tym

³⁰ Berszadskij S. A. Litowski statut i polskija konstytucji. Istoriko-juridiceskoje izsledowanije. S. Peterburg, 1893 (dalej – Berszadskij S. A. Litowski statut i polskija konstytucji), s. 59–61.

³¹ Lityński A. Sejmiki ziemskie 1764–1793. Dzieje reformy. Katowice, 1988, s. 34.

³² Berszadskij S. A. Litowski statut i polskija konstytucji, s. 65, inny przykład: s. 69–70.

³³ Szerzej: Godek S. III Statut litewski w dobie porozbiorowej. Warszawa, 2012, s. 254–255, 279–282. Potrzebom takim odpowiadały prace nie tylko S. A. Berszadskiego, ale m.in. B. G. Olszanskiego, S. F. Rubinsztejna.

³⁴ Ptaszycki S. Nieco o Trzecim Statucie Litewskim i normach prawnych po nim na Litwie // Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera. T. II. Lwów, 1925 (dalej – Ptaszycki S. Nieco o Trzecim Statucie Litewskim i normach prawnych po nim na Litwie), s. 304.

³⁵ Ptaszycki S. Nieco o Trzecim Statucie Litewskim i normach prawnych po nim na Litwie, s. 301–306, 310–313.

samym czasie Stefan Ehrenkreutz podniósł – uogólniając, choć na pojedynczym przykładzie ustawy *o ważności zapisów* z 1588 r. – że na przestrzeni wieków kultura prawna Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego ulegała pewnej unifikacji i ustawy wydane dla jednej części Rzeczypospolitej mogły z biegiem czasu obowiązywać i drugiej jej części³⁶. Kilkanaście lat po nim Adolfas Šapoka też tę nazwał tylko przypuszczeniem, podał natomiast przykłady konstytucji, gdzie w samym ich tekście zaznaczono, iż je Wielkie Księstwo przyjęło, względnie odrzuciło³⁷. Do dyskusji *volens nolens* nawiązał niedawno – omawiając *disciplina militaris* – Karol Łopatecki. Wskazał, że aprobowane przez sejm artykuły wojskowe z 1609 r. stosowano w Wielkim Księstwie obok III Statutu, który przecież zawierał zbliżone normy³⁸. Jak widać – problem wymaga więc pogłębionych badań na szerszej podstawie źródłowej.

O roli sejmowych konstytucji w codziennym obrocie prawnym Wielkiego Księstwa świadczy nie tylko powoływanie się na nie podczas sądowych procesów, ale również obecność druków w bibliotekach szlachty litewskiej³⁹, a także – przykładowo – ręczny dopisek na egzemplarzu wydania III Statutu z roku 1614 przy art. 7 rozdziału IX: *Ci urzędnicy przy[dani] mają być wedl[e] constitutiei Anni karta 112 i constitutiei A[nni] 1581 karta* ²⁴⁰. W późniejszym wydaniu z 1693 r., używanym przez Korsaków, zanotowano z kolei: *NB. Podopisywać z nowego – Konstytucje niektóre – etc.*⁴¹

Powoływanie się przez strony na konstytucje wynikało z kontradiktoryjnego charakteru procesu ziemskiego. W 1621 r. w sprawie o plebanie i kościół w Szydłowie między protestantami a katolikami w 1621 r. pełnomocnik tych pierwszych powoływał się zarówno na przedunijne konstytucje z lat 1557 i 1563, jak i kolejne konstytucje, które dotyczyć miały już całej Rzeczypospolitej⁴². Moż-

³⁶ Ehrenkreutz S. Ustawa „O ważności zapisów” a praktyka sądowa litewska // Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera. T. II. Lwów, 1925, s. 252–254.

³⁷ Šapoka A. Lietuva ir Lenkija po 1569 metų unijos. Kaunas, 1938, s. 130, 137.

³⁸ Łopatecki K. „Disciplina militaris” w wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku. Białystok, 2012, s. 637–644.

³⁹ Zakrzewski A. B. O kulturze prawnej Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII wieku – uwagi wstępne // Kultura i języki Wielkiego Księstwa Litewskiego / Red. M. T. Lizisowa. Kraków, 2005, s. 44.

⁴⁰ Egzemplarz Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, sygn. 28.20.3.193P adl.

⁴¹ Łaўрык J. M. Wilenskiya wydanni Statuta Wialikaga Kniastwa Litoŭskaga ŭ zborach Nacyjanalna Gistarycznaga Muzeja Respubliki Bielaruś. Materyjały IX Miżnarodnych knigaznaŭczych czytanniaŭ. Statut Wialikaga Kniastwa Litoŭskaga ŭ gistoryi kultury Bielarusi, Minsk 18–19 krasawika 2013 g. Minsk, 2013, s. 52.

⁴² Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655 / Wyd. V. Raudeliūnas, A. Baliulis. Vilnius, 1988 (dalej – Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655), p. 303.

na zrozumieć, że Trybunał litewski, rozpatrując w 1591 r.⁴³ sprawę najazdu na dom z roku 1584, powoływał się na konstytucję z roku 1578⁴⁴. Nie obowiązywał bowiem wówczas III Statut, a II Statut mniej precyzyjnie regulował postępowanie w tej sprawie (rozdz. XII, art. 1) – trzeba więc było sięgnąć do prawa ogólnopaństwowego. W 1616 r. w tym samym sądzie strona wyraźnie odwoływała się do dotyczącej egzemptów hetmańskich konstytucji z 1611 r.⁴⁵ i – ogólnie – do innych artykułów statutowych i konstytucji obowiązujących Wielkie Księstwo⁴⁶. Czasami dosłownie powoływano się na statutowy przepis i konstytucję pod nim wskazaną⁴⁷, zapewne nie sięgając do jej tekstu. Często jednak strona cytowała różne konstytucje – jak w Trybunale w 1639 r.⁴⁸ Rodzi się wówczas pytanie: czy nie podawała ich szczegółowo, czy też pisarz sądowy nie miał ochoty dokładnie przekazywać opisu? Litewscy palestranci potrafili – jak wykazuje przykład Antoniego Klementa w końcu XVIII stulecia – sprawnie argumentować, posługując się sejmowymi ustawami⁴⁹. Niekiedy zapewne liczono – choć przepis niekonieczne odpowiadał stanowi faktycznemu – że sąd może podzielić adwokacki pogląd. Ale Trybunał Litewski potrafił zauważyć – jak w 1781 r., że powoływany przez stronę przepis dotyczy tylko Korony, co na sejmie podczas jego uchwalania zastrzegli posłowie litewscy⁵⁰. Uznawał też Trybunał *coaequatio iurium* z 1697 r., zbliżającą prawo Wielkiego Księstwa i Korony⁵¹.

Niekiedy – jak w sądzie komisarskim, asesorskim i Trybunale – powoływano się w wyroku szczegółowo na artykuły Statutu, bardzo ogólnie natomiast na *prawo i constitutie sejmowe*⁵². Zdarzyło się, że w dekrete asesorii z 1790 r. wymieniono

⁴³ Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655, p. 90.

⁴⁴ VC. T. II, vol. 1, s. 414, *De invasione domus*.

⁴⁵ VC. T. II, vol. 1, s. 17.

⁴⁶ Zob. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655, p. 271.

⁴⁷ Biržų dvaro teismo knygos 1620–1745 / Wyd. V. Raudeliūnas, R. Firkovičius. Vilnius, 1982 (dalej – Biržų dvaro teismo knygos 1620–1745), p. 347.

⁴⁸ Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655, p. 395.

⁴⁹ Stankevič A. Advokato Antano Klemento kalbos // Lietuvos istorijos metraštis. 2014, Nr. 2, p. 185, 190, 195.

⁵⁰ Stankevič A. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII a. II pusėje: bajoriškiosios teisės raiška (praca doktorska). Vilnius, 2013 (dalej – Stankevič A. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII a. II pusėje: bajoriškiosios teisės raiška), p. 45; <<http://gs.elaba.lt/object/elaba:1946723/index.html>>.

⁵¹ Stankevič A. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII a. II pusėje: bajoriškiosios teisės raiška, p. 41, 62.

⁵² Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais. T. II: XVII amžius / Sud. R. Jasas, J. Orda / Red. K. Jablonskis. Vilnius, 1961 (dalej – Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais. T. II: XVII amžius), p. 64, 68, 71, 92; Biržų dvaro teismo knygos 1620–1745, p. 285, 288, 314, 339; Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655, p. 457.

nieistniejącą konstytucję z 1727 roku – wówczas bowiem nie było sejmu, oraz rzeczywistą – z 1784 r.⁵³ Na ustawy, także starsze od III Statutu, powoływały się również – jak o tym świadczy przykład sądu birżańskiego – sądy dominialne⁵⁴.

Wydawałoby się, że konstytucje koronne sprzed epoki statutowej są – wobec ich archaizmu – zupełnie zbędne, jednak podczas procesu w Trybunale w 1610 r. strona powołała m.in. konstytucje Władysława Jagiełły z 1423 r.⁵⁵, w 1699 r. sąd birżański oparł się nie tylko na odnoszącym się do sprawy art. 18 rozdz. XI Statutu, ale również wedle – wskazanej oczywiście w jego tekście pod wspomnianym artykułem – *konstytucyj 1433 anno*⁵⁶. W rzeczywistości były to statuty Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły. Jaką rolę spełniało ich przytaczanie: wzmacnianie argumentacji poprzez odwołanie się do starego, dobrego prawa? A może tylko dorzucenie kolejnego argumentu – a nuż sąd uzna... Jest to kwestia otwarta.

Ponieważ prawo statutowe uzupełniały lub korygowały sejmowe konstytucje – zainteresowanym trzeba było ułatwić w nich orientację. W wydaniu Statutu z 1619 r. po raz pierwszy pojawiły się na marginesach poszczególnych – bynajmniej nie wszystkich – artykułów wzmianki o jakos wiążących się z nimi konstytucjami, niekiedy wraz z krótkim omówieniem⁵⁷. Autorem pierwszego takiego zestawienia (jak sam nazwał: *konkordancji*) był Bartłomiej Gawłowicki – praktyk, który sam pisał w dedykacji do kanclerza Lwa Sapiehy: *przy sądach JKM przez WMmMP odprawowanych bawiący się w dowodzeniu sprawiedliwości niejake ćwiczenie odniósł*⁵⁸. Do kolejnej edycji – z roku 1648 dołączono podobne zestawienie, które sporządził Józef Piotrowicz *Pisarz Miasta Wileńskiego*. Kolejne wydania (aż po edycję wileńską z 1819 r.) zawierały rozbudowane takie wykazy, sam Samuel Bogumił Linde nazwał je *konfrontacją praw*⁵⁹, a także – jako aneksy – akty dotyczące Trybunału i inne nowe konstytucje litewskie, ważne dla przeciętnego czytelnika. Wykaz zaś zawierał zarówno dawne prawa Korony (od Statutów Kazimierza Wielkiego), wzmianki o konstytucjach koronnych regulujących analo-

⁵³ Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais. T. II: XVII amžius, p. 212.

⁵⁴ Biržų dvaro teismo knygos 1620–1745, p. 68, 82, 89 (konstytucja 1598 r., VC. T. II, vol. 2, s. 252 – dotyczyła tylko Korony, w 1611 r. rozciągnięto ją na Litwę, VC. T. III, vol. 1, s. 14, stąd wskazano obydwie).

⁵⁵ Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655, p. 225.

⁵⁶ Biržų dvaro teismo knygos 1620–1745, p. 197.

⁵⁷ Pierwszy omówił je S. B. Linde: *Linde S. B. O Statucie litewskim ruskim językiem i drukiem wydany wiadomość*. Warszawa, 1816 (dalej – *Linde S. B. O Statucie litewskim ruskim językiem i drukiem wydany wiadomość*), s. 47.

⁵⁸ Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego <...>. Wilno, 1619, b2.

⁵⁹ *Linde S. B. O Statucie litewskim ruskim językiem i drukiem wydany wiadomość*, s. 69.

giczną kwestię i wreszcie – wzmianki o konstytucjach dotyczących Litwy. Braki *konkordancji* B. Gawłowickiego wykazał Siergiej A. Bierszadski, który słusznie ocenił ją jako pośpieszną i nieprzemyślaną⁶⁰. Ocenę tę zaaprobował i Iwan I. Łappo⁶¹. Dziś można ją podtrzymać. Trzeba jednak przyznać, że wzmianki o konstytucjach były przydatne dla uzasadnienia wyroku. Wspomniany już sąd komisarski powołał się w 1707 r. na artykuł 64 rozdz. XI Statutu oraz na wskazaną pod artykułem wcześniejszą ustawę z roku 1588 *O mężobójcach...*⁶², zaś sąd magdeburski kowieńskiej w 1769 r. – na art. 38 rozdz. XI Statutu oraz wskazaną pod tym artykułem konstytucję *O pomocnikach* z 1588 r.⁶³

Istotnym problemem badawczym jest stwierdzenie, które fragmenty prawa statutowego były uzupełniane lub korygowane przez konstytucje i poznanie skali tego zjawiska⁶⁴. Do tego celu można – ze świadomością jej braków – wykorzystać *konkordancję* B. Gawłowickiego i jego następców. Jednak – pojawia się niejeden problem. Oczywiście, pominąć należy liczne wzmianki brzmiące: *Kazimierz w Wiślicy roku 1368...* – pierwsza z nich występuje już w art. 2, rozdziału I. Ułatwiają jednak kontrolę uwagi: *W Koronie...* i informujące o tamtejszym stanie prawnym (m.in.: art. 5, 10, rozdz. I; art. 56, rozdz. IV; art. 32 rozdz. XI itd.). Niestety, nie można mieć zaufania nawet do opisów dotyczących prawa samej Litwy. Przykładowo: w artykule 24 rozdziału II *O nie dawaniu pieniędzy na rotę stanom niżej opisanym*, traktującym m.in. o litewskich starostach znajduje się dopisek: *Starostw sądowych Ukrainnych W.X.L. dzieciom lat nie dorosłym dawać K.J.M. nie ma, jedno ludziom godnym*, z powołaniem na konstytucję *Opatrzanie zamków ukrainnych Wielkiego Księstwa Litewskiego* z roku 1633. Jednak w tekście konstytucji monarcha zobowiązuje się jedynie zamki: połocki, mścisławski, witebski, surazki, wieliski, homelski, rzeczycki i uświacki swym kosztem, *ile będzie mogło być restaurować, i porządnie opatrzyć*⁶⁵. Żadnej zaś wzmianki o *dzieciach lat nie dorosłych* nie ma....

Aż do rozbiorów istniał w Rzeczypospolitej poważny problem praktyczny – uzupełniający postawione wyżej pytania: czy konstytucje litewskie można

⁶⁰ *Berszadskij S. A.* Litowski statut i polskija konstytuciji. Istoriko-juridiczeskoje izsledowanie. S. Peterburg, 1893, s. 73–77.

⁶¹ *Lappo I.* 1588 metų Lietuvos Statutas. T. I, d. 2. Kaunas, 1936, p. 431, 448.

⁶² Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais. T. II: XVII amžius, p. 66.

⁶³ *Ibidem*, s. 279.

⁶⁴ Szczególna była pozycja artykułów hetmańskich, które hetman mógł ustanawiać na mocy statutowego upoważnienia (rozdz. II, art. 21). *Łopatecki K.* Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu (do połowy XVII wieku). Białystok, 2013, s. 231 uznaje je za *lex specialis*.

⁶⁵ VC. T. III, vol. 2, s. 201, analogicznie VL. T. III, s. 791.

stosować w Koronie? Pewną pomocą w badaniach będą spostrzeżenia Marcina Głuszaka, który wykazał, że Rada Nieustająca uznawała, że niektóre konstytucje dotyczące Wielkiego Księstwa Litewskiego mogły być stosowane w Koronie, inne zaś – nie⁶⁶. Ten sam organ dokonywał wykładni Statutu i litewskich konstytucji⁶⁷. Bywało też, że sejm uchylał rezolucje Rady odnoszące się do spraw litewskich⁶⁸.

By więc dać rzetelny obraz wpływów sejmowych konstytucji na prawo Statutowe, trzeba – w pierwszym etapie badań – porównać treść konstytucji z normami Statutu. Należy jednak pamiętać o skłonności nie tylko średniowiecza, ale również epoki wczesnonowożytnej do częstego powtarzania starszych norm (jak wspomnianych już statutów Kazimierza Wielkiego i Jagiełły), by nie było wątpliwości, że nadal obowiązują. Warto też porównać wskazane w poszczególnych edycjach tego kodeksu przepisy konstytucji, cenne byłoby ukazanie proporcji konstytucji wyszczególnionych w poszczególnych rozdziałach kodeksu: to wszystko ukazałoby to stopień dostosowania poszczególnych działów prawa Litwy do zmieniających się – w rytmie kolejnych edycji Statutu – potrzeb praktyki.

Z drugiej zaś strony niezbędne są – choćby sondażowe – badania praktyki sądowej, pod kątem stosowania konstytucji jako uzupełnienia Statutu lub – ewentualnej – opozycji wobec niego. To pozwoli nie tylko dowiedzieć się, czy i jak stosowano konstytucje koronne w sądach litewskich, ale również lepiej ocenić wartość tego kodeksu (i jego poszczególnych części) w poszczególnych epokach wyznaczonych – niejako przymusowo – przez jego kolejne wydania. Nie można też zapomnieć, że badania na temat stosowania prawa litewskiego w Koronie od kilkudziesięciu lat nie posunęły się naprzód.

⁶⁶ *Głuszak M.* Rezolucje Rady Nieustającej w latach 1776–1786. Łódź, 2012, s. 88–89, 179–182, maszynopis pracy doktorskiej, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego.

⁶⁷ Zob. Zbiór rezolucji interpretacyjnych Rady Nieustającej z lat 1786–1788 / Wyd. M. Głuszak. Łódź, 2014, nr 13, 29, 38, 46, 72, 98, 143, 199, 200, 235, 239, 240, 247, 260, 289, 316.

⁶⁸ VL. T. IX, 33–34 (nr IX–XIII).

STATUTAS – KONSTITUCIJOSE, KONSTITUCIJOS – STATUTE, XVI–XVIII AMŽIUS

Andrzej Zakrzewski

Santrauka

Trečiajame Lietuvos Statute Seimo konstitucijos paminėtos du kartus, gerokai dažniau ir labai skirtinguose kontekstuose jose prisimenamas Statutas. Taigi verta ištirti, kaip – veikiamą Seimo nuostatų – kito Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) teisė XVII–XVIII a.

Tyrėjai yra pareiškę skirtingų nuomonių apie Karūnos konstitucijų panaudą LDK teismuose, kai teisėjai pristigdavo atitinkamų Statuto normų. Vieni laikėsi požiūrio, kad tokiais atvejais teismai rėmėsi tik LDK priimtomis normomis, o kiti – kad buvo naudotasi ir Karūnos įstatymais. Taigi būtini, bent jau zonduoti, teismų praktikos tyrimai konstitucijų, papildančių arba pakeičiančių Statuto normas, panaudos požiūriu. Taip pat reikėtų palyginti su Lietuvos teise susijusių konstitucijų turinį su atitinkamų Statuto skyrių normomis.

Tokie tyrimai gali atskleisti atskirų kodekso dalių pritaikymo prie kintančių praktikos poreikių laipsnį, įvertinti Statuto svarbą besikeičiančioms socialinėms, ekonominėms ir teisinėms realijoms, taip pat išryškinti Karūnos teisės panaudos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje apimtis.

Iš lenkų kalbos išvertė I. Valikonytė